

Jerzy Dębski

Członkowie Komendy Głównej SZP-ZWZ-AK więźniami KL Auschwitz

Wybuch II wojny światowej oraz pierwsze doświadczenia w stosowaniu terroru na ziemiach polskich przyczyniły się do zakończenia procesu pełnej i formalnej konsolidacji służb specjalnych III Rzeszy. 27 września 1939 SS-Reichsführer Heinrich Himmler zarządził utworzenie organu na szczeblu państwowym w postaci Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt)¹. Wspomniany urząd, stanowiący część składową Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Reichsministerium des Innern), był zgodnie ze słowami jego szefa SS-Obergruppenführera Reinharda Heydricha, „zabezpieczeniem systemu władzy od strony wykonawczej i światopoglądowej” oraz stanowił instrument w realizacji podstawowego celu politycznego, jakim było zdobycie „przestrzeni życiowej”². Zakończenie działań bojowych w kampanii wrześniowej i utworzenie na części okupowanych ziem polskich 26 października 1939 Generalnego Gubernatorstwa (Das Generalgouvernement) rozpoczęło praktyczną realizację hitlerowskiej polityki okupacyjnej w stosunku do narodu polskiego zgodnie z ogólnymi założeniami ideologicznymi nazizmu, co sprowadzało się do próby urzeczywistnienia trzech podstawowych założeń, tj. politycznego ubezwłasnowolnienia narodu polskiego, maksymalnej eksploatacji gospodarczej i przesunięcia na wschód granic osadnictwa niemieckiego kosztem Polaków.

Okupacja terenu Polski stwarzała możliwość zastosowania całej gamy socjotechnik.

Rysem dominującym polityki narodowościowej w GG była dewiza: divide et impera. Rozbudzano ruch separatystyczny górali, przeciwstawiano Ukraińców Polakom. Polaków – a może jeszcze silniej Ukraińców – Żydom. Starano się osłabić żywioł polski wyodrębniając z niego – nieraz presją – osoby uważane za Niemców, wydzielając tzw. element wartościowy pod względem rasowym³.

Podstawową przesłanką stało się wyniszczenie elit bez względu na ich orientację światopoglądową i polityczną, w myśl oświadczenia Adolfa Hitlera z 2 paź-

¹ A. Ramme, *Służba Bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1984, 123–124.

² H. Buchheim, *Die SS – das Herrschaftsinstrument*, [in:] *Anatomie des SS-Staates*, t. 1, München 1967, s. 100.

³ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje 1938–1945*, t. 1, Poznań 1983, s. 202.

dziennika 1939: „Polacy mogą mieć tylko jednego pana, może być nim Niemiec, dlatego przedstawiciele inteligencji polskiej należy pozbawić życia. Brzmi to twar- do, lecz takie jest prawo życia”⁴.

Szczególne miejsce w realizowaniu wspomnianych celów przypadło aparatowi policyjnemu i ściśle z nim związanemu systemowi obozów różnego typu. Zagadnie- nie funkcjonowania służb policyjnych III Rzeszy na terenie GG posiada dość ob- szerną literaturę, dlatego dokonam tylko skrótowego przypomnienia ich struktury organizacyjnej niezbędnego dla niniejszego artykułu⁵. W strukturze RSHA departa- menty dzieliły się na wydziały i referaty. Część wydziałów infiltrowała przeciwni- ków ideologicznych hitleryzmu (np. komunistów, kościoły, wolnomularzy), a część pracowała nad zagadnieniami odnoszącymi się do danego obszaru. GG podlegało specjalnemu referatowi, początkowo oznaczonemu II O, następnie IV D 2, a od kwietnia 1944 roku IV B 2. Jego kolejnymi kierownikami byli: dr Joachim Deum- ling (jesień 1939 – luty 1940), Bernhard Baatz (luty 1940 – lato 1940), Jobst Thie- mann (lato 1940 – lipiec 1941), ponownie Deumling (lipiec 1941 – maj 1943), Harro Thomsen (czerwiec 1943 – koniec wojny). Z uwagi na szczupłość obsady personalnej spełniał on tylko rolę centrali informacyjnej. Natomiast właściwym przedstawicielem RSHA w GG był dysponujący aparatem wykonawczym dowódca Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (Befehlshaber der Sicherheitspoli- zei und des Sicherheitsdienstes – BdS). W GG funkcję tę pełnili kolejno SS-Briga- deführer i gen. mjr policji Bruno Streckenbach (23 października 1939 – 14 stycznia 1941), SS-Oberführer i płk policji dr Eberhard Schögarth (14 stycznia 1941 – 9 lipca 1943), SS-Oberführer i płk policji Walter Bierkamp (9 lipca 1943 – 17 stycznia 1945). Jemu podlegali komendanci w dystryktach (Kommandeur der Sicherheits- polizei und des Sicherheitsdienstes – KdS), posiadający do dyspozycji w terenie placówki zamiejscowe (Außendienststellen – AdS). Poza strukturą sił policyjnych podległą dowódcy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w GG pozosta- wały dwie jednostki specjalne, bezpośrednio podległe temuż dowódcy lub RSHA, których działalność częstokroć wykraczał poza teren GG: IV AS i IV ES. Obydwie rezydowały w Warszawie. Referat IV AS utworzony został w marcu 1942 roku, jego kierownikiem był SS-Hauptsturmführer i radca kryminalny Alfred Spielker, wcze- śniej pełniący funkcję szefa wydziału IV KdS Krakau. Wspomniany referat odegrał ogromną rolę w rozpracowywaniu i zwalczaniu ruchu oporu, a również w przenika- niu przez siatkę konfidentów do wszystkich znaczących polskich organizacji pod- ziemnych i likwidowaniu czołowych działaczy. Z kolei powołany do życia przez RSHA 6 czerwca 1943 referat IV ES miał za zadanie neutralizowanie siatek wywia- dowczych i komórek łączności ruchu oporu, co w praktyce oznaczało wykrywanie i niszczenie struktur organizacyjnych – oddziałów II i V KG AK. Szefem referatu pozostawał komisarz policji Karl Hellen, a pracownikami doświadczeni urzędnicy

⁴ Tamże, s. 226.

⁵ Cz. Madajczyk, *Sipo i SD o polityce w okupowanej Polsce*, „Dzieje Najnowsze” 1969, z. 1; A. Ramme, *Służba Bezpieczeństwa*; Wł. Borodziej, *Terror i polityka*, Warszawa 1985.

referatu IV E 5 RSHA (kontrwywiad policyjny w Europie Wschodniej), urzędu Staatspolizeileitstelle w Wiedniu i placówek z byłych niemiecko-polskich terenów pogranicznych. W GG działał on do kwietnia 1944 roku, następnie został przeniesiony do Lyonu, a jesienią 1944 roku rozwiązany⁶. Niemiecka Policja Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w GG (ponad 2 tys. etatowych funkcjonariuszy) stanowiła szczyt piramidy całego policyjnego aparatu okupacyjnego przeznaczonego do realizacji polityki terroru i zwalczania ruchu oporu na terenie ziem polskich. Łącznie siły policyjne w GG podległe wyższemu dowódcy SS i policji w Krakowie (Höherer SS und Polizeiführer) są szacowane na 50 do 60 tys. policjantów⁷.

Hitlerowskie czynniki decyzyjne doskonale wiedziały, że bez względu na charakter realizowanej polityki okupacyjnej spotka się ona z polską kontrakcją w postaci zorganizowanego ruchu oporu. Zapewne temu przekonaniu należy przypisać entuzjastyczną ocenę wystawioną przez SS-Reichsführera Heinricha Himmlera opracowaniu sporządzonemu przez Oddział Naukowy Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych pt. „Taktyka polska w dziedzinie przygotowań i przeprowadzenia powstania przeciwko Rosjanom w 1863 r.” Samo opracowanie tchnęło dość mocno anachronizmem⁸. Mimo tego w znacznym stopniu przyczyniło się ono do kształtowania obrazu polskiego ruchu oporu i metod jego zwalczania w oczach członków nazistowskich służb specjalnych.

Rzeczywiście jeszcze w trakcie kampanii wrześniowej i oblężenia Warszawy rozpoczyna się tworzenie załazków Polskiego Państwa Podziemnego w postaci Służby Zwycięstwu Polski i jej najwyższego organu, tj. Dowództwa Głównego, będących później zaczynem organizacyjnym i personalnym Związku Walki Zbrojnej i jego Komendy Głównej. Za cezurę kończącą okres fazy wstępnej rozwoju agend polskiego ruchu oporu należy przyjąć dzień 30 czerwca 1940, tj. moment powołania do życia przez Naczelnego Wodza i Premiera gen. Władysława Sikorskiego Komendy Głównej ZWZ w Kraju i mianowania gen. Stefana Roweckiego ps. „Rakoń” komendantem Głównym ZWZ⁹. Ten etap rozwoju Polskiego Państwa Podziemnego dał solidne podwaliny organizacyjne i ukształtował struktury, które pomimo późniejszego rozwoju i doskonalenia nie uległy jakimś rewolucyjnym przekształceniom.

Celem artykułu jest przedstawienie losów członków KG ZWZ-AK po ich aresztowaniu, ze szczególnym uwzględnieniem pobytu w KL Auschwitz, dlatego rezygnuję nawet ze skróտowego przedstawienia jej struktury organizacyjnej, czynię to tym chętniej, iż w obecnej dobie znajduje się już w obiegu naukowym monografia, prezentująca ten temat¹⁰. Ograniczę się tylko do podania przyjętych szacunków

⁶ Wł. Borodziej, *Terror...*, s. 25; R. Domańska, *Policja bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego i jej więzienie śledcze „Pawiak”*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1978, t. 27, s. 156–157.

⁷ Wł. Borodziej, *Terror...*, s. 25.

⁸ E. Halicz, *Doświadczenia powstania styczniowego w ujęciu naczelnych władz hitlerowskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965, nr 3, s. 356–368.

⁹ *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 262–263.

¹⁰ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.

fluktuacji stanów personalnych. W okresie od 27 września 1939 do 19 stycznia 1945 żołnierzami KG AK pozostawało 4800 osób (oficerów, podoficerów i chorążych), przy czym we wspomnianym wyliczeniu nie uwzględniono: oddziałów dyspozycyjnych ZO i Kedywu, pułku „Baszta”, sieci wywiadu ofensywnego Oddziału II poza centralą i punktów kurierskich Oddziału V poza Warszawą. Należy stwierdzić, że KG ZWZ–AK stanowiła, jak na warunki konspiracyjne, doskonale rozbudowany i sprawny aparat dowodzenia, który sukcesywnie rozrastał się, poczynając od kilku-osobowego zespołu, podejmującego 27 września 1939 prace organizacyjne, do 1195 oficerów, podchorążych i podoficerów w lutym 1944 roku. Do tej liczby należy dodać trudną do oszacowania liczbę szeregowych żołnierzy, zapewne wahającą się w granicach 2000–3000. Zatem stany osobowe KG AK wynosić około 3000–4000 ludzi¹¹.

Konspiracja i walka musiały pociągać straty w szeregach żołnierzy podziemia. Było to wkalkulowane w ryzyko przyjętej postawy, tworząc stały element codzienności konspiracyjnej. Aresztowania wynikały z jednej strony ze sprawności aparatu policyjnego przeciwnika, który nie tylko funkcjonował w strukturach rutynowych, ale także tworzył komórki pozastrukturalne, jak wspomniane referaty IV AS i IV ES, jak również ludzkiej niefrasobliwości, braku wyobraźni czy podstawowych umiejętności. Straty powodowała także eksterminacyjna polityka okupanta w stosunku do narodu polskiego. Można wskazać wiele przypadkowych aresztowań, zatrzymań w łapankach, a następnie egzekucji czy wywiezienia do obozów koncentracyjnych członków konspiracji, którzy nie zostali przez wroga nigdy rozszyfrowani. Ustalenie pełnych strat wśród członków KG ZWZ–AK nie było możliwe w czasie trwania wojny ani nie jest możliwe obecnie. Wykazy strat zamieszczane w meldunkach półrocznych dla Naczelnego Wodza i polskiego rządu w Londynie były zawsze obwarowywane zastrzeżeniami, że przesłane dane są niepełne. Stwierdzenie to głównie dotyczyło terenu, ale z pewnością w jakiejś mierze można jej odnieść również do Komendy Głównej. W okresie marzec 1941–luty 1944 KG ZWZ–AK straciła w zabitych 457 i aresztowanych 1001 osób¹². Niewątpliwie słuszny jest pogląd, iż straty wynosiły ponad 1500 żołnierzy, lecz dokładne ustalenia w tym względzie nie są możliwe¹³. Aresztowani zostali oficerowie z najwyższego szczebla dowodzenia KG: dowódca Armii Krajowej gen Stefan Rowecki ps. „Grot”, szef sztabu płk dypl. Janusz Albrecht ps. „Wojciech”, dwaj szefowie Oddziału II: ppłk dypl. Wacław Berka ps. „Brodowicz” i ppłk dypl. Marian Drobik ps. „Dzięcioł”, pierwszy kierownik BIP mjr rez. Tadeusz Kruk-Strzelecki ps. „Dyrektor”. W zasadzie każdy z oddziałów sztabu KG poniósł straty, przy czym miały one rozmaite podłoże i zasięg. Do szczególnie spektakularnych osiągnięć niemieckich służb specjalnych należą aresztowania w Oddziale II w 1942 i 1943 roku, wsypa „Jaracha” w Dziale Łączności Zagranicznej Oddziału V wiosną 1944 roku czy w tym okresie liczne wpadki w Tajnych Wojskowych Zakładach Wydawniczych BIP. Również nie uniknął strat

¹¹ Tamże, s. 399.

¹² *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 2, s. 249, 315, 444–445 i t. 3, s. 328–329. W tym przypadku istnieją różnice w źródłach. Meldunki znajdujące się w Archiwum Akt Nowych Oddział VI, Armia Krajowa, t. 2, podają zabitych 493 i aresztowanych 901 osób.

¹³ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 401–402.

Oddział VII, a wpadki kas i magazynów były częste¹⁴. Te liczne aresztowania członków KG ZWZ-AK pociągnęły za sobą osadzenie niektórych z nich w obozach koncentracyjnych. Jak wynika ze wspomnianych już meldunków półrocznych, znalazło się tam 317 oficerów i żołnierzy KG AK¹⁵. Obecny stan badań nie pozwala na ustalenie dokładnej liczby członków KG ZWZ-AK, którzy byli więźniami KL Auschwitz. Ustalone dane odnoszące się do kadry kierowniczej od szczebla kierownika referatu wzwyż sięgają 30 osób. Może to skłaniać do postawienia hipotezy, iż prawdopodobnie większość z owych 317 wspomnianych żołnierzy osadzonych w obozach koncentracyjnych stała się więźniami KL Auschwitz. Zakres artykułu zakładał tylko ustalenie losów członków KG ZWZ-AK, którzy posiadali pewne określone uprawnienia decyzyjne. W tym przypadku jest to wymieniony szczebel szefa referatu, który należy traktować jako najniższe ogniwo dowodzenia. Tylko w dwóch przypadkach odstąpię od tej reguły. Struktura organizacyjna KG ZWZ-AK narzuciła sposób prezentowania materii artykułu. Losy członków KG będą przedstawiał zgodnie z ich przynależnością służbową.

Z Oddziału I udało się ustalić tylko jedno nazwisko – Zofia Kraczkiewicz ps. „Xenia”. Od maja 1940 roku do stycznia 1943 roku kierowniczką Wydziału Łączności (kryptonim „Akwarium”). Aresztowana w styczniu 1943 roku, następnie osadzona na Pawiaku, 5 października 1943 została wywieziona transportem z Pawiaka do KL Auschwitz. Jej losów obozowych nie udało się odtworzyć. Wiemy tylko, iż została oznaczona numerem obozowym powyżej 64360¹⁶. Po ponaddwumiesięcznym pobycie w obozie zmarła 11 grudnia 1943¹⁷.

Doprawdy trudno byłoby przecenić osiągnięcia wywiadu Armii Krajowej, ale też musiano za te sukcesy zapłacić wyjątkowo wysoką cenę krwi i cierpienia. Hitlerowskie służby specjalne doskonale zdawały sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakie niósł dla niemieckiego wysiłku zbrojnego dobrze zorganizowany aparat informacyjny przeciwnika, stąd ze szczególną zaciekłością zwalczały siatki wywiadowcze AK. Czyniły to zarówno normalne struktury organizacyjne okupacyjnych władz policyjnych, kontrwywiad wojskowy, a także specjalnie do tego celu powołane komanda, (np. Kommando IV AS i Kommando IV ES). Aresztowania w obrębie Oddziału II były bardzo rozległe, dotyczyły one szeregowych pracowników wywiadu i czynników kierownicze. Na skutek zdrady aresztowano dwóch szefów Oddziału II, szereg kierowników wydziałów, referatów i inspektorów poszczególnych sieci wywiadowczych. Dla przykładu można podać, że w okresie od 1 marca do 31 lipca 1942 ujęto 187 pracowników Oddziału II (rozbitcie sieci wywiadu ofensywnego „Stragan”)¹⁸. Obok tych aresztowań wynikających z planowej pracy policyjnej zdarzały się również przypadkowe wpadki i wysoko postawieni w strukturze wywiadu

¹⁴ Tamże, s. 402.

¹⁵ *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 1, s. 249, 315, 444–445 i t. 3, s. 328–329.

¹⁶ D. Czech, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992, s. 533.

¹⁷ Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu (dalej APMO), D-AuI-2/45, Politische Abteilung Sterbebücher, t. 23/1943, nr inw. 172380, s. 1094.

¹⁸ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 401–402.

Armii Krajowej pracownicy pozostawali nierozpoznani przez niemieckie służby policyjne. Egzemplifikacją takich przypadkowych wpadek mogą być losy organizatora i pierwszego szefa Wydziału Wywiadu Ofensywnego w Oddziale II Dowództwa Głównego SZP i Komendy Głównej ZWZ mjra Bolesława Wójtowicza ps. „Bolesław”, „Rogała”, „Ludwik”. W czasie okupacji używał przybranego nazwiska „Bolesław Malinowski” i pracował w Miejskim Zakładzie Apropowizacji Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy, mieszkając kolejno przy: ul. Matejki 6 i ul. Styki 20. Aresztowany z końcem października 1940 roku, następnie osadzony na Pawiaku. Już po aresztowaniu awansowany 21 stycznia 1941 do stopnia majora. 1 lutego 1941 został przywieziony jako Bolesław Malinowski do KL Auschwitz i oznaczony numerem obozowym 9855¹⁹. Po dwumiesięcznym pobycie zmarł na skutek wyczerpania organizmu 4 kwietnia 1941²⁰.

Łączność wewnętrzna była niewralgicznym punktem warunkującym sprawne działanie każdej struktury organizacyjnej polskiego podziemia. W Oddziale II najpierw w DG SZP, a później w KG ZWZ–AK sprawy te podlegały Marii Strońskiej ps. „Maria”, „Pani Maria”. Maria Strońska kierowała Wydziałem Łączności wewnętrznej do września 1943 roku. Aresztowana została przy przekraczaniu granicy GG z Ostlandem w Malkini podczas podróży kurierskiej do Wilna we wrześniu 1943 roku²¹. Wpadka nastąpiła na skutek zmiany przez Grenzschutz procedury sprawdzania „Durchlaßscheinów”, a kontrwywiad AK nie zdołał na czas o tym fakcie zawiadomić zainteresowane komórki organizacyjne Armii Krajowej²². Jako Maria Sadowska została osadzona na Pawiaku, a 4 października 1943 wywieziona transportem do KL Auschwitz²³. Wspomniany transport przybył do KL Auschwitz 5 października 1943. Została oznaczona numerem obozowym 64481. Jej obozowych losów nie udało się odtworzyć. Wiemy tylko, że zmarła 7 lutego 1944 w KL Auschwitz II–Birkenau²⁴.

Druża wojna światowa przyniosła zmianę podejścia do metodologii pracy wywiadu. Coraz powszechniej zaczęto stosować bardzo pracochłonną, ale niezwykle efektywną technikę „mozaiki”, polegającą na wykorzystywaniu informacji uzyskanych często od przygodnych obserwatorów, a następnie kojarzenia ich w obraz odnoszący się do danego problemu. Przy jej stosowaniu niezwyklego znaczenia nabierało sprawnie funkcjonujące biuro studiów wywiadowczych. Na gruncie Oddziału II

¹⁹ APMO, D-AuI-2/19, Politische Abteilung, Zugangsliste, t. 1, nr inw. 4279, s. 41.

²⁰ APMO, Mat/8528, Materiały, Ankieta, nr inw. 157667.

²¹ H. Michalska, M. Stopień, B. Tazbir-Tomaszewska, W. Turkowska, W. Zastocka, *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa 1988, s. 379–380.

²² S. Jankowski, *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie*, t. 2, Warszawa 1988, s. 155–157; podana przez autora data jej aresztowania: listopad 1943 r. wydaje się być niedokładna.

²³ R. Domańska, *Pawiak więzienie Gestapo*, Warszawa 1978, s. 358; niezasadną wydaje się być data jej aresztowania podana przez M. Ney-Krwawicz listopad 1943 r. – M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 94.

²⁴ APMO, D-RO/10, Materiały Ruchu Oporu, *Lista zmarłych więźniarek*, nr inw. 31065, s. 151.

KG AK działało ich kilka. Szczególną rolę odegrało Biuro Studiów Wywiadu Przemysłowego (kolejne kryptonimy: „Arka”, „194”, „C-4”, „Wd-64”, „Telesfor”). Jego organizatorem w 1940 roku i pierwszym szefem był kpt. inż. Jerzy Chmielewski ps. „Jacek”, „Rafał”, używający również przybranego nazwiska „Rafał Meducki”. Rozpracowywało ono skomplikowane problemy niemieckiej produkcji stali, węgla, benzyny, przemysłu chemicznego i zbrojeniowego²⁵. Niemniej podstawowym zadaniem Biura była penetracja produkcji niemieckich „nowych broni”, szczególnie tzw. Wunderwaffe, tj. sterowanych pocisków raketowych V-1 i V-2, a do opracowywania spływających meldunków i materiałów wywiadowczych zaangażowano grupę wybitnych polskich uczonych (prof. prof. Janusz Groszkowski, Marcei Struszyński, Józef Zawadzki). Grono to nosiło nazwę „Rada Gospodarcza” (również „Rada Starców” lub „Trust Mózgów”), a przewodniczył mu prof. Hipolit Gliwic „Tomasz”. Jerzy Chmielewski został aresztowany w dość dziwnych okolicznościach we wrześniu 1942 roku. Mianowicie dostał on wezwanie od Sicherheitspolizei w celu wyjaśnienia sprawy jakiegoś samochodu. Po przeanalizowaniu sytuacji postanowił udać się do gmachu przy al. Szucha i tam został aresztowany przez zastępcę szefa wydziału IV-E-1 (kontrwywiad) SS-Untersturmführera Ericha Mertena. Po szeregu bardzo ciężkich przesłuchań nie przyznał się do działalności konspiracyjnej, a Gestapo nie posiadało żadnego materiału obciążającego, dlatego został osadzony na Pawiaku. Po kilku miesiącach pobytu w więzieniu został wywieziony 13 maja 1943 transportem do KL Auschwitz, gdzie oznaczono go numerem obozowym 121390. W trakcie pobytu Chmielewskiego na Pawiaku i w KL Auschwitz czyniono starania, aby uwolnić go z rąk Niemców drogą wykupu. Od strony organizacyjnej był w to zaangażowany szef Oddziału II plk dypl. Marian Drobik ps. „Dzięcioł”. Również rodzina wykazała się wielkim poświęceniem i uporem w tym względzie. Żona Jadwiga co tydzień odwiedzała gmach Gestapo i niezmiennie zwracała się do Ericha Mertena z prośbą o zwolnienie męża²⁶. Starania te przyniosły połowiczny sukces. Chmielewski po kilkumiesięcznym pobycie w KL Auschwitz został przeniesiony z powrotem na Pawiak. Zimą 1944 roku żona ciężko zachorowała i czekała ją operacja. W tej to ekstremalnej sytuacji jego bratowa Irena i brat Konrad postanowili jeszcze raz udać się z prośbą do Mertena i, o dziwo, ta interwencja okazała się skuteczna – Chmielewski został, tak jak poprzednio w niezwyklej okolicznościach aresztowany, tak teraz zwolniony²⁷. Po przebyciu niezbędnej kwarantanny wrócił do służby, a nowy szef Oddziału II plk dypl. Kazimierz Iranek-Osmecki ps. „Makary”, „Jarecki”, „Heller” powierzył mu funkcję kierownika samodzielnego referatu „Komisja Badawcza”, który podlegał bezpośrednio szefowi Oddziału II i zajmował się wyłącznie rozpracowywaniem niemieckiej broni V. Te ogromne wysiłki wywiadu polskiego podziemia zostały uwieńczone pełnym sukcesem, a ze zdobytych części rakiety V-2 odleciał Jerzy Chmielewski w nocy z 25 na 26 lipca 1944 do Londynu w ramach operacji „Most III”.

²⁵ St. Jankowski, *Z fałszywym...*, t. 2, s. 28.

²⁶ M. Wojewódzki, *Akcja V1 i V2*, Warszawa 1984, s. 159–160.

²⁷ Tamże, s. 233–236.

Równie wielkie zasługi w rozszyfrowywaniu niemieckiej Wunderwaffe położył inny polski inżynier i więzień KL Auschwitz Antoni Kocjan, przed wojną znany w Polsce konstruktor szybowcowy. W konspiracji od 1940 roku, związany z referatem wywiadu komunikacyjnego (kryptonim „37”) organizacji „Muszkietery”²⁸. Aresztowany w Warszawie podczas ulicznej łapanki w drugiej połowie września 1940 roku²⁹, 21 września 1940 wywieziony transportem do KL Auschwitz. Wspomniany transport liczył 1705 więźniów, z których 1139 było aresztowanych w łapankach. Więźniowie tego transportu otrzymali w ewidencji numery obozowe od 3821 do 4959 i od 4961 do 5526³⁰. Obozowych losów inż. Kocjana nie udało się odtworzyć, nie znamy nawet jego numeru obozowego, gdyż w spuściźnie aktowej po KL Auschwitz nie zachowało się żadne źródło poświadczające jego pobyt w obozie. Jesienią 1941 roku został zwolniony z KL Auschwitz³¹. Wówczas przystąpił do współpracy z inż. Jerzym Chmielewskim i został mianowany szefem referatu zajmującego się rozpracowywaniem niemieckiej Wunderwaffe w ramach „Arki”. Nie był to jedyny obszar jego pracy podziemnej, pozostawał również czynny w konspiracyjnej produkcji broni. Ponadto na terenie jego przedwojennych zakładów szybowcowych egzystowała największa podziemna drukarnia TZWZ w Warszawie przy ul. Wawelskiej 1 (kryptonim „W-4”). 1 czerwca 1944 wspomniana drukarnia została rozbita przez Gestapo, inżynier Kocjan został aresztowany, a 13 sierpnia 1944 zamordowany³².

Sieć wywiadu ofensywnego KG AK „Stragan” poniosła w czasie okupacji bardzo dotkliwe straty wskutek zdrady Ludwika Kalksteina ps. „Hanka”. Tylko nielicznym aresztowanym udało się przeżyć. Do nich należy Wanda Ossowska ps. „Wanda”. Po ucieczce spod okupacji sowieckiej w lipcu 1940 roku w dalszym ciągu czynna w konspiracji. 2 listopada 1940 powróciła jako kurierka do Lwowa. Wkrótce została aresztowana przez NKWD i do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej przebywała w więzieniu lwowskim, z którego uciekła w trakcie ofensywy niemieckiej na Lwów³³. Od lipca 1941 roku pełniła funkcję kierowniczką łączności wewnętrznej „Straganu”, a także była odpowiedzialna za prowadzenie spraw finansowych³⁴. W nocy z 26 na 27 sierpnia 1942 została aresztowana w swoim mieszkaniu przy Dzikiej 28 w Warszawie z szefem „Straganu” mjr. Stanisławem Rogińskim ps. „Górski”. Po niezwykle uciążliwym śledztwie w siedzibie Gestapo i w więzieniu na Pawiaku, w trakcie którego usiłowała popełnić samobójstwo, została wywieziona, z wyrokiem śmierci 17 stycznia 1943 do KL Lublin³⁵. Oznaczona numerem obozo-

²⁸ K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1988, s. 90–91.

²⁹ *Encyklopedia II wojny światowej*, Warszawa 1975, s. 221.

³⁰ D. Czech, *Kalendarz wydarzeń...*, s. 29.

³¹ K. Leski, *Życie niewłaściwie...*, s. 91.

³² G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK*, Warszawa 1987, s. 168.

³³ K. Leski, *Życie niewłaściwie...*, s. 408.

³⁴ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Gówna*, s. 96.

³⁵ R. Domańska, *Pawiak...*, 257, 283.

wym 4446³⁶. W obozie tym jako dyplomowana pielęgniarka pracowała w Häftlingskrankenbau (HKB). 15 kwietnia 1944 została przywieziona transportem ewakuacyjnym do KL Auschwitz³⁷. Tam oznaczona numerem obozowym 77367³⁸. Podobnie jak na Majdanku i tutaj niosła pomoc i serce bliźnim, pracując do lipca 1944 roku w HKB FKL na odcinku B.I.a w KL Auschwitz II–Birkenau, następnie w różnych komandach zewnętrznych przy pracach polowych, drenowaniu pól i regulacji Wisły, od grudnia 1944 roku w SS-Küche jak pomywaczka³⁹. W styczniu 1945 roku przeniesiona do FKL Ravensbrück, wyzwolona 2 maja w Neustadt-Gloeeve.

Również przełożona Wandy Ossowskiej w sprawach finansowych, kasjerka Kasy Głównej Oddziału II Halina Turkiewicz ps. „Magdalena” była więźniarką KL Auschwitz. Swoją funkcję w KG ZWZ–AK pełniła od września 1940 roku do momentu aresztowania w lokalu konspiracyjnym Oddziału VII KG AK przy ul. Kredytowej, tj. do 28 maja 1942⁴⁰. 25 sierpnia 1942 została ona przywieziona do KL Auschwitz transportem z Pawiaka⁴¹. Oznaczona numerem obozowym 18293. Początkowo pracowała w Außenkommando „Buna”, a następnie w HKB w FKL Auschwitz II–Birkenau. W styczniu 1945 roku przeniesiona do KL Ravensbrück, a później do KL Bergen-Belsen i tam wyzwolona⁴².

Struktury wywiadu Armii Krajowej korzystały z ogromnej rzeszy nie związanych zawodowo informatorów, nawet przypadkowych, nie zaprzysiężonych członków społeczeństwa. Takie podejście do zagadnień wywiadu było uwarunkowane przez stosowanie techniki „mozaiki”. Nie przesłaniało to oczywiście kręgom kierowniczym Oddziału II konieczności rzetelnego szkolenia pracowników kadrowych wywiadu. Tego typu szkolenia były prowadzone w warunkach okupowanego kraju i również na terenie Anglii. Liczna grupa przeszkolonych w Anglii oficerów wywiadu powróciła do Polski jako „Cichociemni” i służyła swoimi doświadczeniami, prowadząc referaty szkoleniowe poszczególnych sieci wywiadowczych. W nocy z 27 na 28 marca 1942 został w ramach operacji „Boot” zrzucony do Polski por. Tadeusz Śmigielski ps. „Ślad”, „Zbyszek”. Skoczków odebrała placówka „Trawa” położona w odległości ok. 1,5 km od Przyrowa w pow. częstochowski⁴³. Po przejściu okresu aklimatyzacji por. Śmigielski otrzymał w kwietniu 1942 roku przydział służbowy na kierownika referatu szkolenia sieci WW-72 (wywiad wschód). Wspomnianą funkcję pełnił do czerwca 1943 roku. Na skutek „wsypy” i bezpośredniego zagrożenia przeniesiony został do Oddziału II sztabu Obszaru Lwów AK. Wkrótce po przyjeździe do Lwowa został aresztowany pod nazwiskiem Tadeusz Śliwiński.

³⁶ APMO, Mat/10330, Materiały, Ankieta, nr inw. 161267.

³⁷ D. Czech, *Kalendarz wydarzeń...*, s. 643–644.

³⁸ APMO, Mat/10330, Materiały, Ankieta, nr inw. 161267.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 227.

⁴¹ D. Czech, *Kalendarz wydarzeń...*, s. 236.

⁴² APMO, Mat./590, Materiały, Wniosek o odszkodowanie od IF-Farben, t. 14, nr inw. 49494, k. 1360–1361.

⁴³ J. Tucholski, *Cichociemni*, Warszawa 1988, s. 13.

Prawdopodobnie do początku października 1943 roku przebywał we lwowskim więzieniu przy ul. Łackiego, następnie został wywieziony transportem do KL Auschwitz. Wspomniany transport przybył do obozu 3 października 1943, a jego więźniów oznaczono numerami obozowymi od 154392 do 155121 – numeru Śmigielskiego nie udało się ustalić. Po około trzech tygodniach został on przeniesiony do KL Buchenwald⁴⁴. W tym obozie doczekał wyzwolenia.

Z siecią WW-72 był związany inny z „Cichociemnych” ppor. rez. Stefan Ignacy Antoni Jasiński ps. „Alfa”, „Urban”, zrzucony do kraju w nocy z 13 na 14 marca 1943 w ramach operacji „Window” na placówkę zrzutową „Żbik” położoną 8 km na południowy zachód od Koniecpolą⁴⁵. W kwietniu 1943 roku ppor. Jasiński otrzymał skierowanie do ośrodka wywiadowczego 3 CW, następnie 53 KK (Wileńszczyzna, Inflanty) w Wilnie. Wówczas używał przybranego nazwiska „Janusz Kręcki”. W Wilnie przebywał do listopada 1943 roku. Po licznych aresztowaniach w sieci WW-72 na terenie Wileńszczyzny musiał uciekać do Warszawy⁴⁶. W maju 1944 roku był Jasiński projektodawcą (równocześnie przewidziany na szefa) komórki bezpieczeństwa „ASKO” (Asekuracja Komórka Ogólna) w ramach „Pralni” (czyli przeorganizowanej sieci WW-72). Po ostrej krytyce tego przedsięwzięcia przez szefa Oddziału II B (kontrwywiad) Bernarda Zakrzewskiego ps. „Oskar”, plan nie został zrealizowany⁴⁷. W lipcu 1944 roku uzyskał „Urban” nowy przydział służbowy. Jako oficer wywiadu GO „Odra” miał prowadzić rozpoznanie wywiadowcze terenu przyległego do KL Auschwitz. W strefie przyobozowej został zainstalowany przez komendanta Okręgu Śląskiego AK pplka dypl. Zygmunta Janke ps. „Walter” z końcem lipca 1944 roku (początkowo w miejscowości Kańczuga, a później w Osieku). Po dwumiesięcznej działalności i przesyłaniu meldunków wywiadowczych o sytuacji w obozie został aresztowany w czasie obławy zorganizowanej przez żandarmerię we wsi Malec wieczorem 28 września 1944. W trakcie aresztowania ciężko ranny. Jeszcze tej samej nocy przewieziony do KL Auschwitz, a ponieważ zranienia były poważne i wymagały interwencji chirurgicznej, Politische Abteilung poleciło umieścić go w bloku 21 (oddział chirurgiczny HKB)⁴⁸. Pobyt „Urbana” w HKB przypuszczalnie trwał od dwóch do czterech tygodni, a w tym czasie przebywał w sali, w której pflegerem był Jan Wolny numer obozowy 154496 oraz w sali, gdzie chorymi opiekował się Ludwik Kowalczyk numer obozowy 121336, następnie przeniesiony do Kommandanturarest (podziemia bl. 11) i osadzony w celi 21⁴⁹. Na ścianach i drzwiach tej celi pozostawił po sobie pamiętki w postaci rysunków. Są to: „Chrystus Ukrzyżowany”, „Chrystus Miłosierny”, „Syrenka Warszaw-

⁴⁴ APMO, D-Bu-3/1/1, KL Buchenwald – Schutzhaftlagerführung, *Zugangsliste aus KL Buchenwald*, t. 1, nr inw. 149720, s. 55.

⁴⁵ J. Tucholski, *Cichociemni*, 147.

⁴⁶ Tamże, s. 255; A. Cyra, *Spadochroniarz Urban*, „Zeszyty Oświęcimskie” 1988, nr 19, s. 161.

⁴⁷ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 98.

⁴⁸ A. Cyra, *Spadochroniarz...*, s. 173–175.

⁴⁹ Tamże, s. 182.

ska” i „rysunkowy życiorys”. Również wrył na framudze drzwi kalendarz, który kończy się datą 3 stycznia 1945. Dalsze losy „Urbana” pozostają niejasne⁵⁰.

Zabezpieczeniem organizacji na szczeblu centralnym zajmował się Oddział II B (Wydział Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu, kryptonimy: „12-b”, „199”, „21-b”, „29-b”, „18-b”, „46-b”, a w korespondencji wewnętrznej od wiosny 1943 roku: „C-9”, „Wd-69”, „18-b”, „Honoratka”). Składał się on szeregu referatów, wśród których kapitalnego znaczenia nabrał referat „998”, czyli dział bezpieczeństwa centralnego AK, obejmujący wszelkie sprawy związane z bezpieczeństwem Komendy Głównej. Wszystkie jej oddziały musiały tutaj kierować informacje o wszelkich zagrożeniach, także domniemanych, rewizjach (również bezwynikowych) i aresztowaniach⁵¹. Kierownikiem tego referatu pozostawał od stycznia 1942 roku ppor./por. Józef Garliński ps. „W-4”, „Long”, „Lasecznik”, „Nitka”, „Lipski”. W konspiracji od wiosny 1940 roku w wywiadzie organizacji „Muszkietierowie”. W styczniu 1942 roku przystąpił do przeorganizowania wywiadu więziennego i z czasem przekształcenia w referat „998”, którego jednym z zadań było utrzymywanie kontaktów z aresztowanymi. Tą sferą działalności zajmowała się „Komórka Więzienna” (kryptonim „998-Kratka”), której również szefował por. Garliński⁵². Sprawował on powyższe obowiązki do momentu przypadkowego aresztowania 20 kwietnia 1943 (aresztowany zamiast innego Garlińskiego o imieniu Tadeusz, z zawodu inżyniera radiomechanika, którego Niemcy poszukiwali w związku z tajną produkcją aparatów radiowych w oparciu o holenderską fabrykę Philipsa w Warszawie)⁵³. Po krótkim pobycie na Pawiaku, 13 maja 1943 został wywieziony transportem do KL Auschwitz⁵⁴, tam oznaczony numerem obozowym 121421. W obozie m.in. osadzony w SK (Strafkompanie). Z KL Auschwitz został przeniesiony do KL Neuengamme.

Ostatnim kierownikiem komórki „998-Kratka” do wybuchu Powstania Warszawskiego był por./kpt. rez. Jan Redzej ps. „Klemens”. W początkowym okresie okupacji związany z organizacją „Muszkietierzy”. 21 września 1940 aresztowany pod nazwiskiem „Jan Retko” w łapance ulicznej w Warszawie i natychmiast wywieziony do KL Auschwitz, gdzie oznaczony numerem obozowym 5430, pracował w różnych komandach, m.in. w TWL-HWL. Czynny członek konspiracji obozowej. Od października 1940 roku w Związku Organizacji Wojskowej Witolda Pileckiego, a od października 1941 roku w ZWZ-AK⁵⁵. W nocy z 26 na 27 kwietnia 1943 wraz z Witoldem Pileckim i Edwardem Ciesielskim zbiegł z obozu (Kommando Bäckerrei)⁵⁶. Po ucieczce ukrywał się w Bochni i Wiśniczu do sierpnia 1943 roku. We

⁵⁰ Tamże, s. 190; J. Tucholski, *Cichociemni*, s. 332.

⁵¹ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 105.

⁵² Tamże, s. 106.

⁵³ J. Garliński, *Niezapomniane lata. Dzieje wywiadu więziennego Wydziału Bezpieczeństwa Komendy Głównej Armii Krajowej*, Londyn 1987, s. 110–111.

⁵⁴ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 321.

⁵⁵ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji Warszawskiej 1939–1944*, t. 3, Warszawa 1991, s. 142.

⁵⁶ APMO, D-AuI-1/1, Kommandantur, *Fernschreiben*, t. 1, nr inw. 73487, s. 116.

wrześniu tego roku otrzymał przydział służbowy do referatu „998-Kratka”, której kierownictwo, jak wspomniałem, przejął w styczniu 1944 roku. Zginął w Powstaniu Warszawskim 5 sierpnia 1944.

Prawdopodobnie również trzeci z kierowników tej komórki, tj. Jerzy Stiasny ps. „Krüger”, był więźniem KL Auschwitz⁵⁷. W ZWZ–AK czynny od grudnia 1941 roku. Po aresztowaniu Józefa Garlińskiego rozpoczął w maju 1943 roku pełnienie obowiązków kierownika kancelarii „998-Kratka”. Prowadził kartotekę uwięzionych i zastępował szefa komórki. 12 listopada mianowany kierownikiem. Aresztowany w nocy z 8 na 9 lub 9 na 10 grudnia 1943 w lokalu konspiracyjnym Biura Studiów Oddziału II KG AK przy ul. Marszałkowskiej 1. Osadzony na Pawiaku. Następnie prawdopodobnie przebywał w KL Auschwitz i z całą pewnością od marca 1944 roku w KL Groß-Rosen, gdzie został oznaczony numerem obozowym 31897. Wojnę przeżył⁵⁸.

Z pionu operacyjnego KG ZWZ–AK więźniami KL Auschwitz byli: Elżbieta Kierkowska z domu Suchowiak ps. „Lola”, „Lolita” i mjr Władysław Prohaska ps. „Jan”, „Sójka”.

Elżbieta Kierkowska pełniła od marca 1940 roku funkcję kierownika sekretariatu Oddziału III i Szefostwa Operacji. Aresztowana 3 lipca 1943 w Warszawie, do 5 sierpnia więziona na Pawiaku, a następnie wywieziona transportem do KL Auschwitz. 6 sierpnia 1943 została w KL Auschwitz oznaczona numerem obozowym 53903. Po odbyciu kwarantanny była pflegerin w HKB w FKL na odcinku B.I.a w KL Auschwitz II–Birkenau i tutaj została wyzwolona 27 stycznia 1945. Po wyzwoleniu pozostawała jeszcze przez miesiąc na terenie obozu niosąc pomoc chorym⁵⁹.

Mjr Władysław Prohaska pozostawał w konspiracji (ZWZ–AK) od początku 1940 roku pełniąc różne funkcje. Od marca 1940 roku był kierownikiem referatu wywiadowczego w utworzonym w Oddziale V KG ZWZ Wydziale Lotnictwa. Prawdopodobnie pozostawał szefem Referatu Lotnictwa w Biurze Studiów Wojskowych Oddziału II⁶⁰. W 1941 roku został zastępcą szefa Wydziału Lotnictwa w Oddziale III Komendy Głównej (inne nazwy Szefostwo Lotnictwa, Komenda Główna Lotnictwa, kolejne kryptonimy: „Bociany”, „Parasol”, „64”, „52”). W czasie okupacji dwukrotnie aresztowany: wiosną 1942 roku, nie został zidentyfikowany i po krótkim pobycie na Pawiaku zwolniony, ponownie zatrzymany na ulicy po godzinie policyjnej z obciążającymi materiałami w listopadzie tegoż roku. Po licznych przesłuchaniach w al. Szucha wysłany 28 kwietnia 1943 transportem do KL Auschwitz⁶¹. W obozie mjr Prohaska oznaczony był prawdopodobnie numerem

⁵⁷ K. Leski, *Życie niewłaściwie...*, s. 447; w innych pozycjach literatury przedmiotu fakt ten nie jest wzmiankowany, także w spuściznie aktowej po KL Auschwitz nie natrafiłem na źródło potwierdzające pobyt J. Stasnego w obozie.

⁵⁸ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 160–161.

⁵⁹ APMO, Mat./9980, Materiały, Ankieta, nr inw. 160637.

⁶⁰ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 91.

⁶¹ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 155.

więźniarskim 119409⁶². Miał się rzekomo zgłosić na ochotnika do pracy w zakładach zbrojeniowych w Norwegii i tam zginął podczas alianckiego bombardowania⁶³.

Z Oddziału IV więźniem KL Auschwitz był mjr dypl. intendenty Tadeusz Stocki ps. „Ćma”. W nocy z 2 na 3 października 1942 został zrzucony do kraju. Zrzut odebrała placówka odbiorcza „Osa”, położona o 15 km na północny-zachód od Siedlec⁶⁴. Jego pierwszym przydziałem służbowym był Związek Odwetu (później Kedyw) KG AK, gdzie pełnił funkcję inspektora w komórce produkcji środków walki (kryptonim „Teodor”). W maju 1943 roku został przeniesiony na stanowisko inspektora w Oddziale IV (Kwatermistrzostwo, kolejne kryptonimy: „14”, „23”, „44”, „48”) i pozostawał nim przez cztery miesiące do aresztowania z końcem września 1943 roku⁶⁵. Aresztowany pod nazwiskiem Karol Zawitniewicz. Po dwumiesięcznym pobycie w więzieniu, 25 listopada 1943 wywieziony transportem do KL Auschwitz⁶⁶, tam oznaczony numerem obozowym 165008⁶⁷. W KL Auschwitz II–Birkenau przebywał do drugiej połowy kwietnia 1944 roku, po czym został przeniesiony do KL Buchenwald, gdzie otrzymał 27 kwietnia 1944 numer obozowy 47876⁶⁸. Wojnę przeżył.

W II wojnie światowej po raz pierwszy na szeroką skalę stosowano metody wojny psychologicznej. Po ten oręż sięgnęły wszystkie wojujące strony. Cele pozostawały jasne: mobilizować duchowo własne społeczeństwo i demoralizować przeciwnika. Również Polskie Państwo Podziemne wykształciło doskonale struktury prowadzenia propagandy i dezinformacji przeciwnika. Na gruncie organizacji wojskowej było to Biuro Informacji i Propagandy (Oddział VI) KG SZP–ZWZ–AK oraz biura terenowe. Podobnie jak inne sfery działalności konspiracyjnej, także aparat propagandy polskiego ruchu oporu był zaciekle zwalczany przez służby policyjne okupanta i wielu żołnierzy tego pionu musiało zapłacić daninę krwi. W hitlerowskich obozach koncentracyjnych znalazł m.in. szef Oddziału i dwóch zastępców.

Pierwszym szefem Oddziału Politycznego DG SZP, tj. późniejszego BIP był od października 1939 roku mjr rez. Tadeusz Kruk-Strzelecki ps. „Dyrektor”, „Szczepan”. Na tym stanowisku pozostawał do października 1940 r. Później związany z różnymi konspiracyjnymi organizacjami postsanacyjnymi. Aresztowany w nocy z 10 na 11 listopada 1942 i osadzony na Pawiaku. Po niespełna miesięcznym pobycie został zwolniony z więzienia (Niemcy wzięli go omyłkowo za płka Leona Strzeleckiego). Ponownie aresztowany 11 marca 1943, został 28 kwietnia wywieziony do KL Auschwitz⁶⁹. Tam otrzymał numer obozowy 119312. W lecie był za-

⁶² *Księga pamięci. Transporty Polaków z Warszawy do KL Auschwitz 1940–1944*, t. 2, Fr. Piper, J. Strzelecka (red.), Warszawa–Oświęcim 2000, s. 639.

⁶³ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 155.

⁶⁴ J. Tucholski, *Cichociemni*, s. 142.

⁶⁵ Tamże, s. 204.

⁶⁶ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 314.

⁶⁷ APMO, D-AuI-1/1, Kommandantur, Retour-Post, t. 3, nr inw. 30664.

⁶⁸ APMO, D-Bu-3/1/2, KL Buchenwald – Schutzhaftlagerführung, Zugangsliste aus KL Buchenwald, t. 2, nr inw. 148720, s. 29.

⁶⁹ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 314.

trudniony w komandzie Zentralbauleitung⁷⁰, następnie przeniesiony na odcinek B.II.d (MKL) w KL Auschwitz II–Birkenau i zatrudniony od 9 lipca do 12 października 1944 w komandzie 110-B Allgemeine Elektriiker⁷¹. Z analizy jego przydziałów do poszczególnych drużyn roboczych wynika, że był prawdopodobnie na polecenie z zewnątrz ochraniany przez więźniarski ruch oporu (zatrudnienie w tzw. „dobrym komandzie”, zwiększającym szansę przeżycia). 27 października 1944 został przeniesiony do KL Sachsenhausen (numer obozowy 115835)⁷². Wyzwolony 3 maja 1945 w trakcie marszu ewakuacyjnego w okolicy Schwerina.

Od kwietnia 1940 roku zastępcą mjra Tadeusza Kruka-Strzeleckiego i równocześnie kierownikiem Wydziału Prasowego (Wydział Propagandy) był Tadeusz Kobyłański ps. „Wiktor”, „Tadeusz Kolski”. Z końcem 1940 roku został przeniesiony do Delegatury Rządu RP na Kraj, gdzie pełnił obowiązki zastępcy dyrektora Departamentu Informacji i Prasy. 19 lutego aresztowany razem z Delegatem Rządu RP na Kraj prof. Janem Piekalkiewiczem⁷³. Po dwumiesięcznym śledztwie 13 maja 1943 wywieziony do KL Auschwitz. Jego losów obozowych nie udało się ustalić⁷⁴. Z KL Auschwitz przeniesiony do KL Buchenwald⁷⁵. Obozy przeżył.

Jeszcze jeden z zastępców szefa BIP, a mianowicie ppor. c.w. Adam Dobrowolski ps. „Adamski”, „Sawicki”, „Kowalski” był więźniem KL Auschwitz. W konspiracji od grudnia 1939 roku w Związku Odrodzenia Rzeczypospolitej, w której to organizacji był członkiem Komendy Okręgu w Krakowie oraz kierował kolportażem prasy ZOR. Aresztowany około 30 kwietnia 1940, więziony przy ul. Montelupich w Krakowie, potem w więzieniu w Tarnowie. 14 czerwca 1940 przywieziony pierwszym transportem więźniów Polaków do KL Auschwitz. Tam oznaczony numerem obozowym 587. Od 30 czerwca do 15 grudnia 1940 zatrudniony w komandzie Effektenkammer, a następnie do 31 marca 1941, tj. do momentu zwolnienia z obozu, w Bekleidungskammer⁷⁶. Ponownie aresztowany 20 czerwca 1942. Po trzymiesięcznym pobycie w więzieniu przy ul. Montelupich zwolniony 20 września 1942. Przeniósł się do Warszawy i nadal był czynny w Wydziale Informacji BIP KG AK oraz w kierownictwie powstałego na bazie ZOR Związku Wolnej Polski. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, a po kapitulacji od października 1944 roku do 19 stycznia 1945 sprawował funkcję zastępcy szefa BIP KG AK Kazimierza Moczarskiego⁷⁷.

Istotnym dla konspiracji problemem było zorganizowanie sprawnie działającego kolportażu. Już w okresie kształtowania się zrębów Polskiego Państwa Podziemnego

⁷⁰ APMO, D-Z-Bau/20, Zentralbauleitung, Bauwerk 20, nr inw. 20, s. 100.

⁷¹ APMO, D-AuII-3a/666-679, Arbeitseinsatz, Prämienauszahlung, segr. 13, nr inw. 71349–71362.

⁷² A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 105.

⁷³ J. Garliński, *Niezapomniane lata...*, s. 98.

⁷⁴ W spuściznie aktowej po KL Auschwitz znajdującej się w APMO nie natrafiłem na poświadczenie źródłowe jego pobytu w obozie.

⁷⁵ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy...*, s. 384.

⁷⁶ APMO, Mat./10427, Materiały, Ankieta, nr inw. 161365.

⁷⁷ K. Ostrowski, *Udział adwokatów polskich w konspiracji wojskowej w okresie 1939–1945*, „Palestra” 1983, nr 8, s. 42; G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy...*, s. 386.

w jesieni 1939 roku utworzono specjalną komórkę zajmującą się tymi sprawami. Z upływem czasu przekształciła się ona w Wydział Kolportażu BIP KG ZWZ-AK (kryptonim „255”). Od początku zajmował się tymi zagadnieniami kpt./mjr Adam Jastrzębski ps. „Grot”, „Korwin”, „Żegota”, pełniąc funkcję szefa komórki, a później Wydziału. W czasie okupacji posługiwał się przybranymi nazwiskami: „Jerzy Tadeusz Branecki” i „Jan Smutek”. Aresztowany 26 marca 1941 w lokalu konspiracyjnym przy ul. Śniadeckich 18 (mieszkanie Józefa i Walentyny Wejłów). Początkowo przekonywał gestapowców, że jest tylko małym pośrednikiem kolporterskim, ale po kilku dniach został rozszyfrowany i po ciężkim śledztwie 28 maja 1941 wywieziony transportem do KL Auschwitz⁷⁸. W ewidencji zarejestrowany pod nazwiskiem Tadeusz Branecki, otrzymał numer obozowy 16793⁷⁹. 16 października 1941 zmarł w HKB bl. 20 na skutek wyniszczenia organizmu biegunką głodową⁸⁰.

Znaczne straty poniosły redakcje poszczególnych pism zgrupowanych w Wydziale Propagandy Bieżącej BIP. Od listopada 1939 roku ukazywały się „Wiadomości Polskie”, będące centralnym organem politycznym SZP-ZWZ-AK. Ich pierwszym redaktorem został historyk sztuki Antoni Wieczorkiewicz, który swoje obowiązki pełnił do marca 1940 roku. Następnie przeniesiony do Wydziału Informacji, w którym pracował w Podwydziale „W” (inny kryptonim „A”) w referacie „W-5” – zagadnienia kultury⁸¹. Po połowie lutego 1941 roku objął funkcję kierownika Podwydziału „P” (inny kryptonim „C”). Wspomniany Podwydział zajmował się badaniem postaw politycznych społeczeństwa i opracowywaniem prognoz w tym względzie dla czynników kierowniczych Armii Krajowej i Delegatury Rządu RP na Kraj⁸². Aresztowany 19 czerwca 1941 w mieszkaniu prof. Józefa Siemińskiego⁸³, 24 października tego roku przywieziony transportem z Pawiaka do KL Auschwitz i oznaczony numerem obozowym 21943⁸⁴. Po pięciomiesięcznym pobycie w obozie zmarł 23 marca 1942⁸⁵.

Prowadzenie dywersyjnej propagandy destrukcyjnej w języku niemieckim było jednym z podstawowych celów wojny psychologicznej prowadzonej z okupantem niemieckim przez Polskie Państwo Podziemne. Początki akcji „N” przypadły na wiosnę 1940 roku, a jej propagatorem był szef BIP Okręgu Warszawa-Miasto i później BIP KG ZWZ-AK płk dypl. Jan Rzepecki ps. „Białynia”, „Burmistrz”, „Górski”, „Krawczyk”, „Ożóg”, „Prezes”, „Rejent”, „Sędzia”, „Ślusarczyk”, „Wolski”. W grudniu wszystkie aktywa akcji „N” zostały przekazane do BIP Komendy Głównej, a przeorganizowanie już na tym gruncie referatu propagandy dywersyjnej (od

⁷⁸ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 91–92.

⁷⁹ APMO, D-AuI-2/91, Politische Abteilung, Zugangsliste, t. 2, nr inw. 4369, s. 213.

⁸⁰ APMO, D-AuI5/3, Standortarzt, Blockbuch Bl. 20, nr inw. 4778, s. 12.

⁸¹ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy...*, s. 78.

⁸² M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 187.

⁸³ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 159.

⁸⁴ APMO, D-AuI-2/200, Politische Abteilung, Zugangsliste, t. 4, nr inw. 4478, s. 390.

⁸⁵ APMO, D-AuI-2/1/2, Schutzhaftlagerführung, Stärkebuch, t. 2, nr inw. 31534, s. 171.

października 1941 roku Podwydział „N” w Wydziale Propagandy kryptonim „253”) podjął się ppor. rez. Tadeusz Żenczykowski ps. „Kania”, „Kowalik”.

Jednym z pierwszych współpracowników został Stanisław Smoleński ps. „Jarosz”, „Zelga”, który w lipcu 1941 roku stał się redaktorem pisma „Der Hammer” (udawało niemiecką opozycję o zabarwienie socjaldemokratycznym). W kwietniu 1942 roku przejął redakcję pisma „Głos Ojczyzny”, przeznaczonego dla polskich jeńców wojennych i środowisk polskich robotników przymusowych w Rzeszy. Wykazywał się niezwykle aktywnością w pracy konspiracyjnej. Od lipca 1942 roku był redaktorem pisma satyrycznego dla żołnierzy Wehrmachtu „Klabautermann”, w sierpniu 1942 roku został mianowany szefem referatu radiowego w Podwydziale Propagandy Mobilizacyjnej „Rój”⁸⁶. 3 listopada 1942 na skutek „wsypy” w organizacji małego sabotażu „Wawer” został aresztowany i po krótkim pobycie na Pawiaku 26 listopada wywieziony transportem do KL Auschwitz⁸⁷. Tam oznaczony numerem obozowym 78074. 10 marca 1943 przeniesiony do KL Groß-Rosen, a stamtąd 21 kwietnia tegoż roku do KL Sachsenhausen. W tym obozie był osadzony w bl. 11a i zatrudniony w komandzie Heinkel-Halle Nr. 5. W lecie 1944 roku przeniesiony do KL Buchenwald. Obozy przeżył⁸⁸. Po wojnie mieszkał w Warszawie, gdzie zmarł w 1978 roku.

Oddział VII (Biuro Finansów i Kontroli) KG SZP-ZWZ-AK poniósł również szereg strat. Na skutek aresztowań w KL Auschwitz osadzeni zostali Irena Dutkiewicz (de domo Makowska), Józef Weber i Edmund Hintze.

Irena Dutkiewicz ps. „Wislocka”, „Wiktoria Wislocka”, od kwietnia 1940 do września 1943 roku kierowniczką Sekretariatu szefa Oddziału VII, aresztowana została przez KdS Radom i 2 października osadzona w KL Auschwitz, numer obozowy 63866. W okresie od 28 września do 2 listopada 1944 przebywała w bl. 8a (HKB FKL na odcinku B.I.a w KL Auschwitz II-Birkenau)⁸⁹. Wyzwolona na terenie obozu 27 stycznia 1945.

Od utworzenia Kasy Głównej KG SZP-ZWZ-AK stanowisko kasjera głównego sprawował Józef Weber ps. „Tkacz”, „Tkaczewski”. 19 września został aresztowany w ulicznej łapance w Warszawie i zesłany do KL Auschwitz. Numeru obozowego i jego losów w KL Auschwitz na skutek braku źródeł nie udało się odtworzyć. Po usilnych staraniach organizacji po kilku miesiącach został zwolniony z obozu. Po odzyskaniu sił powrócił do służby w połowie 1941 roku. 28 maja 1942 ponownie aresztowany w lokalu konspiracyjnym przy ul. Kredytowej w Warszawie. Do 16 lipca osadzony na Pawiaku, później wywieziony do KL Auschwitz i rozstrzelany na dziedzińcu bl. 11 20 sierpnia 1942⁹⁰.

⁸⁶ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy...*, s. 61–67, 97, 100–104, 119, 120, 124–125.

⁸⁷ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 159.

⁸⁸ Cz. Michalski, *Wojna warszawsko-niemiecka*, Warszawa 1971, s. 322.

⁸⁹ APMO, D-HygInst/71, 72, 75, SS-Hygiene Institut, Begleitscheine, segr. 50, 52, 54, nr inw. 106156, 106158, 106160, s. 335, 328, 512.

⁹⁰ APMO, D-Aul-2/3358/16, politische Abteilung, Sterbebuch, t. 16/1942, nr inw. 149503, s. 6; przyczyna zgonu podana w karcie zgonu „plötzlicher Herztod” skłania do przyjęcia hipotezy odnośnie do oko-

Funkcje głównego magazyniera KG SZP-ZWZ-AK sprawował sierż. Edmund Hintze ps. „Edmund”. We wrześniu 1940 roku aresztowany w ulicznej łapance, następnie osadzony w KL Auschwitz, gdzie przebywał do zwolnienia 5 listopada 1941. Po krótkim okresie wypoczynku powrócił do służby, aby ponownie zostać aresztowanym w 1943 roku. Nierozpoznany przez Niemców, został po kilku dniach zwolniony z Pawiaka i do wybuchu Powstania Warszawskiego pełnił swoją funkcję⁹¹. Po wojnie mieszkał w Warszawie.

Również żołnierze organizacji wydzielonych, takich jak „Wachlarz” i „Związek Odwetu – Kierownictwo Dywersji”, byli więźniami KL Auschwitz.

Stefan Bielecki ps. „Czesław”, „Druh”, „Piotr”, „Przyjaciół” pozostawał w konspiracji od listopada 1939 roku w Tajnej Armii Polskiej, w której pełnił funkcję inspektora Sztabu Głównego na teren Okręgu Warszawskiego. Aresztowany pod zarzutem zakopywania broni po kampanii wrześniowej, do czego się przyznał. Po śledztwie 5 kwietnia 1941 wywieziony do KL Auschwitz⁹². Tam oznaczony numerem obozowym 12692. Od maja członek konspiracji obozowej Związku Organizacji Wojskowej, a po akcji scaleniowej ZWZ-AK. W marcu 1942 roku, w związku z planowaną ucieczką z obozu, został przy pomocy organizacji przeniesiony jako fachowiec (inżynier hydrotechnik) do prac melioracyjnych w Außenkommando Harmense. Praca we wspomnianym komandzie zwiększała szansę ucieczki. 16 maja 1942 z drugim członkiem konspiracji obozowej, grafikiem Wincentym Gawronem, numer obozowy 11237, uciekli z Außenkommando Harmense, zabierając raport dla KG AK o sytuacji w obozie i rozpoczęciu masowej zagłady Żydów⁹³. Bielecki po szczęśliwym dotarciu do Warszawy otrzymał przydział do „Wachlarza”, gdzie był szefem referatu „Kontakty z Uwięzionym” w Oddziale I. Następnie został mianowany na dowódcę placówki w Bobrujsku i zastępcę bazy w Mińsku na IV Odcinku „Wachlarza”. Przebywając na terenach wschodnich uniknął aresztowaniach w wielkiej „wsypie” IV odcinka. Powrócił do Warszawy i do 15 czerwca 1944 pełnił funkcję zastępcy kierownika referatu „997” w Oddziale II B (kontrwywiad) KG AK. W czasie Powstania Warszawskiego został ranny 2 sierpnia 1944 (amputacja nogi). Zginął 5 września w czasie bombardowania szpitala⁹⁴.

Witold Pilecki włączył się do działalności konspiracyjnej zaraz po kampanii wrześniowej w październiku 1939 roku⁹⁵. Z mjr-em Janem Włodarkiewiczem był

liczności śmierci w KL Auschwitz – por. Th. Grotum, J. Parcer, *Komputerowa analiza kart zgonu*, [w:] J. Dębski i in. (red.), *Księgi zgonów z Auschwitz*, t. 1; *Relacje*, München-New Providence–London–Paris 1995, s. 231–234.

⁹¹ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 208.

⁹² R. Domańska, *Pawiak...*, s. 143.

⁹³ W. Gawron, *Ochotnik do Oświęcimia*, Oświęcim 1992, s. 254–261.

⁹⁴ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 32–33.

⁹⁵ Postać W. Pileckiego znalazła biografów w osobach W.J. Wysockiego i A. Cyry: W.J. Wysocki, *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994; A. Cyra, *Ochotnik do Auschwitz*, Oświęcim 2000; A. Cyra, W.J. Wysocki, *Rotmistrz Witold Pilecki*, Warszawa 1997.

współorganizatorem Tajnej Armii Polskiej i od listopada 1939 roku szefem sztabu TAP, a od maja 1940 roku głównym inspektorem Sztabu Głównego tej organizacji. Postanowił dostać się do KL Auschwitz jako więzień, aby w obozie zorganizować konspirację więźniarską. 19 września 1940 pozwolił się dobrowolnie aresztować w ulicznej łapance na Żoliborzu i 21 września został wywieziony do KL Auschwitz, gdzie jako Tomasz Serafiński oznaczony został numerem obozowym 4859. W październiku utworzył pierwszą o charakterze wojskowym organizacją ruchu oporu więźniów Związek Organizacji Wojskowej⁹⁶, początkowo składającą się głównie z wcześniej aresztowanych członków Tajnej Armii Polskiej. W ramach akcji scaleniowej rok później podporządkowała się ona Związkowi Walki Zbrojnej. Sam Pilecki, czując się zagrożony dekonspiracją i w związku ze snutymi planami odbicia więźniów KL Auschwitz w ramach przygotowywanego powstania powszechnego przeciwko okupantowi, rozpoczął z końcem 1942 roku planować ucieczkę z obozu. Podjęty projekt zrealizował w nocy z 26 na 27 kwietnia 1943 wraz z Janem Redzejem i Edwardem Ciesielskim z komanda Bäckerei⁹⁷. Do Warszawy dotarł w sierpniu 1943 roku i po złożeniu raportu w Komendzie Głównej otrzymał przydział służbowy do Oddziału II Kedywu (kryptonim „Kameleon”) KG AK. W Powstaniu Warszawskim walczył w batalionie Chrobry II, gdzie był początkowo zastępcą, a później dowódcą 2. kompanii. Po kapitulacji oddziałów powstańczych przebywał w oflagach – Lamsdorf i Murnau.

Ppor. rez. kaw. Stanisław Wierzbicki ps. „Pers”, „Miecz” zakończył kampanię wrześniową w bitwie pod Kockiem. W konspiracji od końca października 1939 roku Należał do współorganizatorów Tajnej Armii Polskiej. W TAP pełnił funkcję funkcję szefa Oddziału I (Organizacyjny). Wraz z mjr Janem Włodarkiewiczem i innymi oficerami TAP należał od jesieni 1941 roku do pierwszych żołnierzy „Wachlarza”. Początkowo był oficerem personalnym w Oddziale I. 1 stycznia 1942 został mianowany szefem Oddziału I i na tym stanowisku pozostawał do września 1942 roku. Następnie był przewidziany przez komendanta „Wachlarza” ppłk Adama Remigiusza Grocholskiego ps. „dr Waligóra” „Inżynier” na dowódcę III Odcinka „Wachlarza”. Stanowiska tego nie zdołał objąć, gdyż został aresztowany w nocy z 17 na 18 września 1942. Zapewne po krótkim pobycie na Pawiaku został wywieziony do KL Auschwitz i tam zginął⁹⁸. Jego obozowych losów nie udało się zrekonstruować⁹⁹.

Bezpośrednim podwładnym ppor. Stanisława Wierzbickiego był ppor. rez. art. Czesław Sikora ps. „Michalski”, kierownik referatu Legalizacji w Oddziale I „Wachlarza”. Po kampanii wrześniowej w konspiracji (TAP), gdzie pełnił podobnie jak później w „Wachlarzu” funkcję szefa referatu Legalizacji Oddziału I¹⁰⁰. Aresztowany

⁹⁶ J. Garliński, *Oświęcim walczący*, Londyn 1974, passim.

⁹⁷ APMO, D-AuI-1/1, Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, nr inw. 73487, s. 116.

⁹⁸ Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego (dalej AWIH), Centralna Kartoteka Wachlarza, sygn. III/29/9; C. Chlebowski, *Wachlarz*, Warszawa 1990, s. 30, 51, 129-131, 201, 366.

⁹⁹ W zachowanej spuściźnie aktowej po KL Auschwitz nie figuruje.

¹⁰⁰ AWIH, Centralna Kartoteka Wachlarza, sygn. III/29/9; C. Chlebowski, *Wachlarz*, s. 30, 51, 90, 366.

18 września 1942 w biurze Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Warszawie wraz z Wiktoria Klimaszewską, jej synem i mecenasem Witoldem Bajankiewiczem. Osadzony na Pawiaku, a 18 listopada 1942 wywieziony transportem do KL Auschwitz. Wspomniany transport przybył do obozu 19 listopada 1942¹⁰¹. Tam został oznaczony numerem obozowym 76159¹⁰². W grudniu 1942 roku zmarł w KL Auschwitz¹⁰³.

Łączność w konspiracji była niewrażliwym punktem wszelkich działań. Stąd wszystkie jednostki organizacyjne polskiego podziemia starały się ją zorganizować w sposób perfekcyjny. Mimo tego nie obyło się bez sporych strat w tym pionie konspiracji, o czym wcześniej już wspominałem. W tym miejscu chcę przedstawić jednego żołnierza polskiego podziemia, który prawie od początku swojej działalności konspiracyjnej był związany ze strukturami łączności ruchu oporu.

Por. rez. art. Aleksander Żytkiewicz ps. „Jastrzębski”, „Morawski”, „Morawski Albin” działał w konspiracji od początku stycznia 1941 roku. W Tajnej Armii Polskiej (TAP) sprawował do jesieni 1941 roku funkcję szefa Oddziału V (Łączność). Po przejściu do „Wachlarza”, od początku 1942 roku organizował Oddział V i do lipca tego roku kierował jego pracą. Na skutek zagrożenia aresztowaniem został urlopowany i wyjechał z Warszawy. Do grudnia 1942 roku pozostawał bez przydziału organizacyjnego, następnie rozkazem komendanta „Wachlarza” ppłk. Adama Remigiusza Grocholskiego został przywołany do służby konspiracyjnej, aby objąć po rozbięciu poprzedniego kierownictwa szefostwo Oddziału V¹⁰⁴. 7 kwietnia 1943 aresztowany w kościele św. Floriana na Pradze w trakcie nabożeństwa żałobnego za duszę rozstrzelanego w Palmirach żołnierza pionu łączności i kwatermistrzostwa „Wachlarza” Wilhelma Branowskiego¹⁰⁵. Na Pawiaku przebywał do godziny 5 rano 12 maja 1943, następnie został wywieziony transportem do KL Auschwitz. Wspomniany transport przybył do obozu w tym samym dniu¹⁰⁶. Oznaczony numerem obozowym 121678, osadzony został na odcinku B.I.b (obóz męski) w KL Auschwitz II–Birkenau, a w lipcu 1943 roku przeniesiony do obozu męskiego na odcinek B.II.d, osadzony w bl. 5, w którym przebywał przez dłuższy czas. Zatrudniony był w różnych komandach – najdłużej w Zimmereikommando i SS-Unterkunftskammer. Od września 1943 roku czynny w obozowej konspiracji, zorganizował oddzielną grupę ruchu oporu, która składała się głównie z żołnierzy „Wachlarza”. W lecie 1944 roku wspomniana grupa podporządkowała się płkowi Władysławowi Smreczyńskiemu ps. „Hucul”, „Dąb”, który do momentu aresztowania 19 grudnia 1942 pełnił funkcję komendanta Okręgu Lwów ZWZ-AK. 18 października 1944 został Aleksander Żytkiewicz przeniesiony do KL Groß-Rosen, a następnie do KL Flossenbürg-Leitmeritz i tam wyzwolony¹⁰⁷.

¹⁰¹ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 308.

¹⁰² APMO, D-AuI-5/7, Standortarzt, Röntgenbuch, t. 7a, nr inw. 5026, s. 105.

¹⁰³ C. Chlebowski, *Wachlarz*, s. 366.

¹⁰⁴ Tamże, s. 30, 55–56, 85.

¹⁰⁵ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 308.

¹⁰⁶ Tamże, s. 322.

¹⁰⁷ APMO, Zespół Oświadczenia, t. 67, s. 7–21, relacja Aleksandra Żytkiewicza.

Na zakończenie przeglądu kadry kierowniczej KG AK więźniów KL Auschwitz pragnę zaprezentować sylwetkę ppłka dypl. Zygmunta Piotra Cetnerowskiego. W konspiracji działał od 1940 roku na terenie Litwy, gdzie krótko był komendantem Podokręgu Kowno, a następnie szefem Oddziału II sztabu Komendy Okręgu Wilno. W styczniu 1942 roku został przeniesiony do Warszawy i mianowany szefem Służby Kolejowej w Wydziale Komunikacji Wojskowych¹⁰⁸. Aresztowany w czerwcu 1943 roku, do 5 października przebywał na Pawiaku, skąd wywieziony został do KL Auschwitz¹⁰⁹. Tam oznaczony numerem obozowym 156079. Do końca kwietnia był osadzony na odcinku B.II.d (MKL) w KL Auschwitz II-Birkenau¹¹⁰. Z końcem kwietnia lub na początku maja 1944 roku został przeniesiony do KL Auschwitz III-Janinagrube, gdzie przebywał do września 1944 roku¹¹¹. 14 września 1944 przeniesiony do KL Flossenbürg¹¹². W tym obozie zginął z końcem 1944 roku.

Zaprezentowane w artykule sylwetki i losy członków Komendy Głównej SZP-ZWZ-AK więźniów KL Auschwitz nie wyczerpują całości zagadnienia. Są natomiast w miarę pełnym indeksem strat kadry dowódczej. W literaturze przedmiotu nie doczekaliśmy się jeszcze monograficznego opracowania dotyczącego strat poniesionych przez Komendę Główną w wyniku funkcjonowania systemu hitlerowskich obozów koncentracyjnych, dlatego niniejsza praca stanowi wprowadzenie tego tematu w obieg naukowy i jest przyczynkiem upamiętniającym również wszystkich tych, często także bezimiennych żołnierzy Armii Krajowej, którzy zetknęli się z ekstremalną rzeczywistością hitlerowskiego lagru.

Members of the Headquarters of SZP-ZWZ-AK Prisoners of the Auschwitz Concentration Camp

Abstract

In October 1939, on the territory of the Polish Republic occupied by Hitler's Germany, two organisational structures, whose objectives to be realised were clearly defined, confronted each other – on the one hand, the network of the Polish Underground State being created and continuously expanded, with its armed forces: Armed Service to Poland (SZP) – Armed Fighting Union (ZWZ) – Home Army (AK), and on the other, the German occupation administrative apparatus, with its police units and special services. The fundamental goal of the Polish Underground State was to defend and protect the national substance, and to win back independent statehood. Whereas, the fundamental objective of the actions of the opposite side

¹⁰⁸ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 55–56; wg M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 225 – Cetnerowski pełnił tę funkcję od 1940 r.

¹⁰⁹ R. Domańska, *Pawiak...*, s. 357.

¹¹⁰ APMO, D-AuI-1/1597, Kommandantur, Listy obozowe, t. 14, nr inw. 108368, s. 48.

¹¹¹ APMO, D-AuIII-Janinagrube/7, KL Auschwitz III-Janinagrube, Listy szycytowe, teczka nr 13, nr inw. 170786, s. 12, 15, 18, 25.

¹¹² APMO, D-AuI-3/83, Schutzhaftlagerführung, Überstellungslisten, t. 3, nr inw. 146709, s. 55.

was to eradicate the Polish elite regardless of its beliefs or political orientation, pursuant to the idea expressed by Adolf Hitler on October 2, 1939 "...Poles can have only one master, and it can be the German, therefore, representatives of the Polish intelligentsia have to be killed. It sounds brutal, but such is the rule of life..." A special position in implementing the aforementioned objectives was taken by the police and a system of different types of camps inextricably connected with it. The Nazi decision-making bodies were fully aware of the fact that no matter what the occupation policy was going to be it would be confronted by the Polish organised underground movement. The total number of police force to implement the given tasks and in the General Government subordinate to the Chief Commandant of SS and Police (Höherer SS und Polizeiführer) is estimated of 50 to 60 thousand policemen. Besides a general terror afflicting the whole Polish society the operations of the German special services were targeted at the liquidation of the commanders of the Home Army.

The purpose of the article was to present the fate of the members of the Main Command (KG) of ZWZ-AK after their arrest and to focus on their stay in Auschwitz. It needs to be emphasised that KG ZWZ-AK, as a conspiratory apparatus was extremely well organised and developed, which grew constantly from a group of several persons who on September 27, 1939 undertook organisation activities, to 1195 officers, officer trainees, and non commissioned officers in February 1944. There should be added an unspecific number of privates, ca. 2000-3000 so that approximately 3000-4000 people were members of KG ZWZ-AK. During the period from March 1941 to February 1944 KG ZWZ-AK lost 457 killed and 1001 imprisoned persons. It can be justifiably assumed that the losses of KG ZWZ-AK were over 1500 soldiers, however exact calculations are not possible in this case. The highest KG commanding officers were put under arrest, namely General Stefan Rowecki, pseudonym "Grot", the Chief Commander of the Home Army; Chief of Staff Colonel Certified Janusz Albrecht, pseudonym "Wojciech", two Commanders of Unit II; Lieutenant-Colonel Certified Waclaw Berka, pseudonym "Brodowicz", Lieutenant-Colonel Certified Marian Drobik, pseudonym "Dzięcioł"; reserve major Tadeusz Kruk-Strzelecki, the first BIP Head, pseudonym "Dyrektor". Those numerous arrests of the members of KG ZWZ-AK resulted in placing some of them in concentration camps. As found in half-yearly reports, there were 317 officers and soldiers of the Home Army there. The present research does not allow making any definite statements about the exact number of KG ZWZ-AK members who were imprisoned in Auschwitz. The analysed data refer to the managing staff and include 30 people. One may put forward a hypothesis that probably a majority of those 317 soldiers placed in concentration camps became the victims of Auschwitz. The scope of the article embraced the description of the fate of those members of KG ZWZ-AK who had some special decision-making competence. In this case it was the level of the head of the department, which should be treated as the lowest commanding link. Only in two cases I did not obey the rule. The structure of KG ZWZ-AK imposed the way of presentation the subject matter. The fate of the KG members was presented in agreement with their official membership. The published article is a tribute to the memory of all the arrested and murdered members of KG SZP-ZWZ-AK.

